

Samhällstjänst – en bättre straffpåföljd

De traditionella straffen innebär att den dömda stämplas ut från samhällsgemenskapen, ofta för all framtid, skriver lagmannen i Haparanda tingsrätt, Irvis J-Scheynius. Han förordar därför införande av en ny, billig, snabb, skonsam och effektiv straffform – samhällstjänsten. En viss form av samhällstjänst tillämpas sedan åtta år vid fängelset i Haparanda. Samhällstjänst innebär att vederbörande ådömes att utföra ett visst antal timmar oavlönat arbete. En sådan straffpåföljd isolerar inte den dömda från samhället och går inte ut över familj och yrkesarbete. Systemet med samhällstjänst tillämpas redan i många länder med goda erfarenheter.

Brott och straff – ursprungliga företeelser, som hela tiden skiftar i tid och rum, och som grundas på lagar, som vilar på de mest skiftande kulturella, religiösa och nationella uppfattningar.

Brotten förändras med tiden. Särskilt mycket varierar den moraliska bedömningen av dem. Många brott som ansetts synnerligen allvarliga under gången tid är idag inte ens moraliskt förkastliga. Nya brott har tillkommit med en modern tid; trafikbrotten, miljöbrotten och narkotikabrotten. Den ekonomiska brottsligheten riktad mot staten anses för närvarande speciellt klander- och straffvärd.

Straffen förändras med tiden. Stora svängningar sker av och till i den teoretiska värderingen om vilken nytta straffen bör ha för samhället och för den dömda. Hävdvunna straff är exempelvis böter, skadestånd, dödsstraff. Olika slag av pinliga straff som stegel och hjul, stå i stocken, har i vart fall i västvärlden avskaffats. Men tortyr, kroppslig och själslig, existerar alltså mångenstädes. I väntan på sin avrättning förvarades förr i världen – och fortfarande på sina håll – de dödsdömda på fästningar eller i koncentrationslägerliknande baracker.

Ur dessa dystra förvaringsplatser växte så småningom fängelsemurarna upp till ansenliga höjder. Fängelset blev en vanlig straffform – med många varianter – och anses idag som något som alltid funnits och som är omistligt för rättvisan. Den slutna kriminalvården skyddade samhället för den brottsbenägne och denne skulle genom årslång begrundan i ensamcell eller genom gemensamma slavarbeten i stenbrott och gruvor bli en bättre samhällsmedlem. Straffet skul-

le avskräcka alla, som kunde tänka sig att begå en brottslig gärning, och straffet skulle därför vara extra hemskt och kännbart (allmänpreventionen).

Under 1900-talet utvecklades, som motvikt mot allt det instängda i teori och praktik, kriminalvård i frihet; typ villkorlig dom, skyddstillsyn med övervakning, vilka påföljder tog hänsyn till den brottsliges person och personliga förhållanden (individualpreventionen).

Dagens fängelse och frivård samt även böter måste betraktas som negativa straffpåföljder både för den dömda och för samhället. Den dömda stämplas ut från samhällsgemenskapen, ofta för all framtid. Han blir en kriminalpensionär, som kostar mycket både i och utanför fängelset, och som inte ger och inte heller får ge något åt samhället i gengäld. Även den dömdes familj och närmaste omgivning, tex hans tidigare arbetsplats, drabbas menligt för långa tider. Det sociala får merendels ta hand om den dömdes familj. Arbetsledaren förlorar en god arbetskraft. Den av brottet direkt drabbade (målsäganden) blir oftast lottlös eller måste ersättas av samhället.

En ny strafform behövs

Något nytt behövs därför. En medicin som botar det onda och läker brottets sår. En straffpåföljd, som innehåller positiva laddningar för den dömda och samhället i sin helhet, är efterlängtat. En billig, snabb, skonsam och effektiv påföljd.

Denna nya påföljd – som på svenska bäst kan kallas för samhällstjänst (community service) – finns redan sedan 10–15 år tillbaka i Storbritannien, USA,

Canada, Australien och Nya Zeeland. Västtyskland, Luxemburg, Israel och Rumänien har den också. Vissa former av detta nya praktiseras ävenledes i Polen och Sovjet. Norge och Danmark har också kommit långt på väg; i sommar startas försöksverksamhet i vissa domstolsområden. Egentligen är det nya inte så helt nytt, ty redan de gamla grönländarna – och många andra över axeln sedda folkslag – förstod sig på hur man bäst handskas med de störda relationerna människor emellan, som uppstår vid ett brott. Brottsslingen behölls i samhällsgemenskapen och med fullt stöd av sin omgivning fick han sona brottet och återställa skadan genom en insats för samhällsgruppen.

I stället för att undergå de gängse straffen – eller i vissa fall i kombination med dessa – får den dömda göra en frivillig och oavlönad samhällsnyttig insats i huvudsak på sin fritid; som en fri och accepterad man i ett fritt och förstående samhälle. Framför allt är det att bistå alla dem, som trots all inbyggd och utbyggd social omvårdnad, inte nås eller kan nås av samhällets hjälp. Gamla, sjuka, unga, handikappade behöver hjälp i många vardagliga situationer (med att handla i affärer, med att läsa böcker och tidningar, med att skriva brev, med att få trädgården omskött och hunden rastad). Dessa grupper behöver även ett stöd på helgdagen (med att komma på en konsert, med att se en idrottstävling, bevista en gudstjänst, göra en resa till en släkting).

Det sociala utbytet mellan den hjälpbehövande och den dömda bygger upp ett ömsesidigt förtroende mellan dem, som i sin tur öppnar dörrar till det sam-

hälle, varifrån de båda varit utestängda. Ävenledes många andra samhällsin-satser lämpar sig väl för samhällstjänsten. En hjälpande hand behöver man alltid i våra olika ideella föreningar (träna idrottsungdomar, biträda vid tävlingar och utflykter, rulla rullstolar, bidra med sång och musik, osv i all oändlighet). Kommunala och statliga verk har också många passande arbetsuppgifter såsom naturvårdsåtgärder, oljesaneringar odyl.

Den sk kriminelle (återfallsförbrytaren) har i regel varit utlåst från samhället redan från barnåren (utan hem och föräldrar samt utan hemvist i skolan och i tillvaron) men i gengäld tidigt inlåst på olika institutioner (barnhem, ungdomsvårdsskolor, häkten, fängelser). För att få honom annorlunda, dvs som vi själva är eller vill vara, krävs en hel del. Han är missbrukare av droger, han är dåligt praktiskt och teoretiskt utbildad och han är emotionellt handikappad. Det gäller att väcka till liv gnistor, som slocknat. Ett sätt är att låta honom göra något, särskilt för andra och för sådana som har det i många avseenden ännu svårare än han själv. Fel väg är att stänga in, odugligförklara, institutionalisera. Bättre är att öppna buren och låta den ofria få pröva på friheten. Tillfällighetsförbrytaren har givetvis oftast bättre social förankring, men det är mycket lätt att bli utstött ur samhället redan efter ett enda straff. De första gången dömda passar naturligtvis mycket bra till att utföra samhällstjänst; ett kantstött självförtroende lagas inte i fängelset.

All samhällstjänst — som redan från början i England visade sig kunna varieras och anpassas efter olika behov hur

mycket som helst — skall självklart göras i samförstånd och samarbete med fackföreningarna. Så har skett överallt där samhällstjänsten blivit en vital del av straffsystemet. Även det svenska facket har ställt sig bakom idén med samhällstjänst. Det finns ju mängder av arbets- och hjälpinsatser, som inte omfattas av den sedvanliga arbetsmarknaden.

Allmänna opinionen bör givetvis informeras på ett sakligt och informativt sätt. Massmedia i berörda länder har lyckats väl härmed. Sveriges radio, TV och press har under det senaste året lämnat föredömligt god information om samhällstjänstens innehåll och ändamål. För folk i allmänhet verkar samhällstjänsten ganska självklar. Man säger: Den som förbrutit sig skall gottgöra detta genom egna insatser och egna uppföringar, han skall inte belasta och kosta samhället ytterligare, han skall heller inte göras obrukbar för sin familj och sin arbetsgivare, och slutligen, ingen blir bättre av att sitta inne eller av att träffa en anonym övervakare 15 timmar om året. Samhällstjänsten passar väl in i det allmänna rättsmedvetandet och ligger bra till i tiden.

Samhällstjänstens tillämpning

Det är att hoppas att frivårdskommittén, som fått i uppdrag att utreda frågan om nya och bättre straffalternativ, kommer att föreslå samhällstjänst också i Sverige. Blir så fallet, kan den rättsliga gången bli följande. Åtal väcks och rättegång hålles. (Vissa länder tillämpar samhällstjänst redan före åtalet, en form av villkorligt åtal. Fullgörs samhällstjänsten på önskat sätt, behövs inte heller något

uppslitande domstolsförfarande.) Ligger brottet inom straffskalan 14 dagar – 2 år (och här ryms de flesta av våra flesta brott såsom rattfyllerier, stölder, bedrägerier, förfalskningar, misshandelsbrott) kan samhällstjänst – oavsett eventuella tidigare domar och straff – komma i fråga antingen som självständig påföljd eller i kombination med en kortare tids fängelse eller vistelse på behandlingshem. Till ledning för sitt bedömande kan domstolen ha en personutredning (dock av vida mindre kostsamt format än den nuvarande svenska personundersökningen) framtagen av exempelvis förundersökningsledaren eller försvarsadvokaten. I personutredningen skall föreslås lämplig samhällsuppgift och var och när den skall utföras.

Domstolen ålägger den dömda att, allt efter brottets svårighetsgrad, utföra 40–240 frivilliga timmar under en tid av 4–12 månader inom en frivillig organisation, på ett statligt eller kommunalt verk eller varför inte på något privat företag. För den som har ett ordinarie arbete görs samhällstjänsten på fritid under kvällar eller helger, och för den arbetslösa kan arbetet utföras i sin helhet under en sammanhängande period.

Att samhällsuppgiften fullgöres kontrolleras av den samhällsinstitution, som tagit hand om den dömda. Rapport om utfallet lämnas till domstolen antingen direkt eller via någon sorts samhällsnämnd (den nuvarande övervakningsnämnden skulle passa bra in i sammanhanget). Samhällsnämnden kunde dessutom fungera som idégivare och förslagsställare. Då fallet avslöpt lyckligt, antecknas detta hos domstolen och rapport avgår till vederbörligt dataregister.

Om samhällstjänsten inte gått bra, kan man pröva en annan variant av samhällstjänst innan fängelse eller annan påföljd tillgripes. Utomlands har man varit mycket liberal, och funnit på många utvägar, innan man gett upp.

Goda erfarenheter utomlands

Erfarenheterna, där samhällstjänst nu funnits under lång tid, är övervägande mycket goda. I England har samhällstjänsten förklarats som århundradets mirakel på straffrättens område. Ett nytänkande har vuxit fram, som skapat ett mänskligare och mera förstående samhälle. Det passiva och negativa som rått inom kriminalvården har vänts till något aktivt och positivt; till nytta för hela samhället. Återfallen efter dom på samhällstjänst är färre än efter dom på sedvanliga straff. De som dömts till samhällstjänst slutför i mycket stor utsträckning sina åligganden och gör det dessutom till full belåtenhet. Många av dem stannar kvar i det frivilliga arbetet även efteråt. Även för dem som dömts till fängelse många gånger tidigare och för grova brott har samhällstjänsten visat sig vara rätt medicin. En medicin som plötsligt läker och inte förlänger och förvärrar.

Det positiva med samhällstjänsten är att den är oslagbart billig för samhället (nästan självbärande), att den får den utstötta tillbaka i samhällsgemenskapen, att den skonar den dömdes familj och närmaste omgivning, att den skapar ömsesidig förståelse för problemen bakom brottet, att den bryter ner fördomar och avdramatiserar, att den vitaliserar kriminal- och socialvårdstänkan samt att

den på sikt leder till allt färre och allt mindre grova brott.

I Danmark och Norge har man redan insett detta. När får vi samhällstjänst som ny och bättre straffpåföljd i Sverige? På många områden brukar ju Sverige vara ett föregångsland. Riksdagsmotioner om samhällstjänst har avgivits under innevarande vår av bl a moderaterna och centern. Frivilliga organisationer – Riksidrottsförbundet, Länkarna, Pensionärsförbunden, RFHL, Röda Korset mfl – har ställt sig mycket positiva till samhällstjänsten.

En liten arbetsgrupp inom Svenska Röda Korset (författaren ingår i gruppen) verkar sedan en tid tillbaka för sam-

hällstjänstens införande även i Sverige. Gruppen stöder sig på de goda erfarenheterna av den snart åttaåriga verksamheten med en viss form av samhällstjänst med internerna på fängelset i Haparanda. Vidare har en hel del debatter och konferenser anordnats med företrädare för justitiedepartementet, frivårdskommittén, frivilliga organisationer, LO (en konferens skedde i samverkan mellan Röda Korset och LO), kriminalvårdsstyrelsen, statliga och kommunala myndigheter samt många andra.

En dag – som för många kan bli en rättvisare dag – har vi förhoppningsvis samhällstjänst i Sverige.